

állt. A Tanácsköztársaság vezetői a családtagjaikkal együtt még aznap késő este különvonnattal Bécsbe menekültek a felelősségre vonás elől. A baloldali osztrák kormány ugyanis politika menedékjogot biztosított számukra.<sup>14</sup>

Berzeviczy a Tanácsköztársaság bukását gyakorlatilag „felszabadulásként” élte meg, mivel a magyarországi kommunistákat többségében tehetségtelen, korrupt és hazafiatlan társaságnak tartotta, akik csak a Károlyi-kormány tehetetlenségét kihasználva kerültek hatalomra. Szavai szerint: „Abban a társaságban, amely a körülmények szerencsétlen találkozására, az antant elvakult igazságtalansága, a magyar nemzetnek a kétségbeeséstől való fásultsága s a március 21-iki forradalmat megelőző kormány könnyelműsége vagy gyávasága következtében a hatalmat ez országban magához ragadta, közveszélyes örültek mellett voltak kétségkívül nagytehetségű, nem közönséges készségű s értékes energiával bíró emberek is; voltak végül meggyőződésnélküli korrupt alkalmazkodók és kapaszkodók; de egy dologban megegyeztek mind: hogy nem volt se lelkiismeretük, se hazafiságuk. S azonkívül volt még egy uralkodó jellemvonása ennek a kormányzatnak, amely szomorúan különbözteti meg más, talán vérengzőbb, talán még kártékonyabb terroristák uralmától, az, hogy minden igazi, tiszta fanatizmus híján az úgyszólván rövid idejűnek ígérkező hatalom minél teljesebb kiélvezésére s mindenekfölött minél több pénz összeharcolására irányult. Uralkodjunk és zsebeljünk! ezt a jelszót lehetett volna a magyar szovjetház kapujára írni.”<sup>15</sup>

Gali Máté

## Emlékezés Kiskőrös 1919-es vértanúira

A Magyarországi Tanácsköztársaság legitimációja a Duna–Tisza közén kifejezetten gyengének volt mondható: hiába a kommunista agitatori tevékenység, és a kemény fellépések a „régi rend hívei” ellen, a főként parasztemberekből álló társadalom nem mutatott hajlandóságot a bolsevik eszmék befogadására. Legfőbbképp a földosztás elmaradása és az egyházi oktatás felszámolása miatt a 133 nap során végig ott volt a levegőben, hogy inkább nem értik, és csak megtűrik Kun Béla tanácskormányának hatalmát, mintsem elfogadnák azt. Amikor aztán Hamburger Jenő népbiztos a kenyérgabona-fejadagok minden korábbinál alacsonyabb mennyiségéről (72 kg/fő) beszélt a Tanácsok Országos Gyűlésén (az országgyűlés megfelelője), valamint 1919 nyarán a román hadsereg felvonulása miatt a Hadügyi Népbiztosság újabb sorozást rendelt el, az ún. Duna melléken a kommün ellen szabályos lázadás, ha tetszik, „*parasztforradalom*”<sup>1</sup> robbant ki, amely, ha nem is tartott sokáig (mindösszesen pár napról beszélünk), de előrevetíthette a rendszer nem oly sokára elérkező végnapjait. 1919. június 18-án először Dunapatajon tört ki felkelés. Éjszaka letartóztatták a direktóriumot (helyi végrehajtó hatalom, az előljáróság megfelelője), majd lefegyverezték a vörösörséget (karhatalom, a csendőrség/rendőrség megfelelője). Innentől kezdve az események láncreakcióként terjedtek: először Kalocsa és a környékbeli falvak, majd Solt, Kecel, Soltvadkert, Kiskőrös stb. következtek. A 22-i napot nevezhetjük csúcspontnak, ekkor Dél-

14 Salamon Konrád: Nemzeti önpusztítás 1918–1920. Korona Kiadó, Budapest, 2001. 173–174.

15 Berzeviczy Albert i. m. 1921. 780–781

1 A terminológiával és az országos nézőponttal kapcsolatban lásd Romsics Ignác: A Tanácsköztársaság és a Duna-melléki „parasztforradalom”. Rubicon 2011. 2. 10–16.

Pest megye északi részeitől egészen Érsekcsanádig terjedt az ellenállás, sőt, még a Dunántúlon, Tolna megyében is felütötte a fejét. Huszonharmadikán viszont már megérkeztek a vörös katonai egységek „*rendet tenni*”.<sup>2</sup>

A kiskőrösi történések a források alapján viszonylag jól rekonstruálhatóak. Az események előtt már korábban is nyilvánvaló volt, hogy a helyi vörösörség jó része nem ideológiai okokból állt a proletárdiktatúra mellé, s ez június 22-én be is bizonyosodott. A keceli felkelők biztatására itt is kitört a lázadás: a piacon Pohankovics Pál korábbi rendőrbiztos kidobolta, hogy minden férfi 18-tól 50 éves koráig fegyverrel, legalább ásóval, kapával jelentkezzen a Községházán. Ezek után a direktórium hatalmát felfüggesztették, a vörösörség pedig minden ellenállás nélkül átállt a „*parasztforradalom*” oldalára. A többi településhez hasonlóan városparancsnokot választottak, ő lett előbb Gerspán Ferenc orvostanhallgató, majd Spang József, a fiatal takarékpénztári könyvelő, tartalékos főhadnagy, korábbi világháborús hős, de vezetőként megemlítik még Sós István községi végrehajtót is.<sup>3</sup> A felkelők többségét, akárcsak másutt, itt is az egyszerű napszámosok, földművesek, volt katonák adták. Ebből következik azonban az a tény, hogy a „*parasztforradalom*” nem jelentett és nem is jelenthetett komolyabb veszélyt a tanácskormányra. Híján voltak konkrét hosszabb távú céloknak, az egyes gócpontok közti összehangoltság nem létezett: miután megbuktatták a vörösöket, nem igazán tudták, hogyan kellene folytatni, igaz, idejük sem maradt a részletek kidolgozására.<sup>4</sup>

A tanács hatalom azonban tudta: már június 19-én mozgósították a Vörös Hadsereg egységeit, valamint a Duna menti településekhez őrnaszádokat küldtek. A vezetéssel Szamuely Tibort bízták meg, neki ugyanis kellő hírneve volt régió- és országszerte. Kiskőrösön, ahogy értesültek az ellentámadásról, már azt terjesztették, hogy Szamuely két vagon akasztófával és egy vagon sámlival közelít.<sup>5</sup> Hadműveleti szempontból a Kiskőrös–Kecel–Soltvadkert háromszög képezett egységet, ennek megtisztítása Vágó Béla népbiztos 23-i jelentése alapján az I. hadtest tengerészezrede 3. (Peczkaik<sup>6</sup> József-féle) zászlóaljának a feladata volt. Ennek megfelelően Szőke József csapatparancsnok 23-án hajnalban Kiskunhalas felől Kecelt, majd Soltvadkertet támadta 7 századdal és 1 tüzérüteggel.<sup>7</sup> Ezután következett Kiskőrös, ahol az ellenállók nem várt módon védekeztek: nemcsak hogy visszaverték az evangélikus temető felől támadó vörös csapatokat, de még páncél pályakocsijukat is elfoglalták a vasúti pályaudvaron.<sup>8</sup> Kalocsa felől vasúton nem érkezhetett erősítés, mivel a síneket még 19-én a hajósi győzelem után az ottani felkelők felszedték.<sup>9</sup> Szőke visszavonulása után a kiskőrösi katonák nem számítottak újabb támadó alakulatokra, azonban északról, Kunszentmiklós irányából már érkezett a Peczkaik-zászlóaljból egy század tengerész és másfél század vasas munkás Vajda Zoltán, Braun Mór, Poór Ernő és Gábor Károly irányításával.

Az események leírása ezen a ponton némileg eltérő. Míg ugyanis a korábbi leírásokban a községbe vonaton érkező vörösök feljegyzései alapján azt találjuk, hogy a kiskőrösi katonák fegyverrel fogadták őket, sőt, heves ütközetben sikerült csak elfoglalni a községet (21 fe-

2 Romsics Ignác: A Duna-Tisza köze hatalmi politikai viszonyai 1918–19-ben, Akadémiai kiadó, Bp., 1982.

3 Uo. 144.

4 Romsics i. m. 143–146.

5 Meskó Sándor (szerk.): Kiskőrös helytörténeti monográfiája. Kiskőrös, 1989. 361.

6 Peczkaik, vagy Petzkay. Mindkét írásmód előfordul.

7 Romsics Ignác (szerk.): Dokumentumok az 1918–19-es forradalmak Duna–Tisza közti történetéhez. Kecskemét, 1976. 580.

8 Trsztyinszki János: Az ellenforradalom után. Kiskőrös és Járása – Társadalmi és Politikai Hetilap 1919. dec. 21. 2–3.

9 Romsics Ignác: Kalocsa társadalmi politikai viszonyai 1918–19-ben. Cumania 3. 1975. 352.

hér halott volt), addig a helyiek beszámolója nyomán teljesen más kép rajzolódik ki. Gerspán Ferenc városparancsnok elbeszéléséből tudjuk, hogy Vajda Zoltán Csengődön tartott kényszermegállója során telefonon kapcsolatba lépett vele és közölte, hogy ha ellenállást tapasztal, lövetni fog. Vajda szerint: miután a felszedett síneket helyreállították, megindultak Kiskőrös felé, ahol puskatűz fogadta őket, amelyre válaszoltak.<sup>10</sup> Bachmann Frigyes állomásfőnök és több tanú azonban másként emlékezett: „[...] *mikor a Peczkay-féle vonat bejött az állomásra, ott teljes és néma csend volt, a vonatból mégis örült gépfegyver tüzével és puskatűzzel árasztották el az állomást és a községet.*”<sup>11</sup> Gerspán Ferenc városparancsnok a csapatok megérkezése után az állomásra ment, hogy tárgyaljon a vörösök vezetőivel, ők azonban letartóztatták és fogva tartották.<sup>12</sup>

A vörös győzelem után megtorlás következett. Kalocsához és Dunapatajhoz viszonyítva Kiskőrösön kifejezetten „enyhe” volt a terror, a Braun Mór–Lévai Oszkár–Gábor Károly elnökletével összeült forradalmi törvényszék 3 halálos ítéletet hozott.<sup>13</sup> A második városparancsnok, Spang József június 24-én reggel önként jelentkezett a Községházán, délelőtt már fel is akasztották a piactér (mai főtér) egyik eperfájára. Bűne az volt, hogy telefonon segítséget kért a kalocsai fehérektől. Másnap, 25-én felakasztották Szenohradzski Pál Tabdiból való földműves gazdát, akinek tanyáján fegyvereket találtak. Végül 26-án szintén akasztással végezték ki Kutyifa János napszámost, akit Bobek János vörösőr tizedes meggyilkolásában találtak bűnösnek, annak ellenére, hogy a vádat nem sikerült bizonyítani.<sup>14</sup> A többi letartóztatott 38 felkelő egy részét elengedték, voltak, akiket kényszermunkára, másokat pénzbüntetésre, sarc megfizetésére ítélték.<sup>15</sup>

Váry Albert 1922-ben megjelent munkájából (valamint a Lévai-per fennmaradt iratanyagából) bővebben is értesülhetünk a kivégzésekről.<sup>16</sup> A végrehajtók Mikula György vörös karhatalmi parancsnok és emberei<sup>17</sup> voltak, „*halottkémként*” pedig Peczkai József felesége, Telek Ilona Márta orvosnő volt jelen. Spang Józsefet Mikula György egyik vöröskatonája akasztotta fel oly módon egy fára, hogy felülről ráugrott és mintegy lovagló helyzetben ráült a vonagló áldozat nyakára. Őt előbb teljesen összeverték és cigarettát dugtak a szájába. Az áldozat ütőerét az orvosnő fogta, s midőn érezte, hogy életben van, kijelentette, hogy még egy ideig hagyni kell a fán. A másik két kivégzettnél csak Kutyifa Jánossal kapcsolatban jegyzi meg a szerző, hogy kihallgatása során Lévai arcul ütötte.<sup>18</sup>

A felkelés leverése azonban csupán késleltetni tudta a kommün bukását, augusztus 1-jén véget ért a 133 napos fejezet. A román megszállást követően a magát ellenforradalminak deklaráló, Horthy Miklós irányítása alatt berendezkedő új politikai környezetben került sor Lévai Oszkár volt ceglédi és kiskőrösi kommunista városparancsnok, továbbá a Peczkai-féle különítmény „*hóhérjainak*” a tárgyalására Budapesten, a királyi törvényszéken.

---

10 A Lévai per iratai: BFL VII. 5. c. 1920–1875. V. Tárgyalási jegyzőkönyvek, 45.

11 Uo. 46.

12 Uo. 62.

13 Braun Mór 23 éves, baloldali szociáldemokrata, szakszervezeti funkcionárius a Budapesti Munkástanács tagja (*Romsics Ignác*: Kalocsa társadalmi-politikai viszonyai 1918–1919-ben, *Cumania* 3. 1975. 357.). Lévai Oszkár 30 éves, betegpénztári tisztviselő, 1918-ban a Közalkalmazottak Szövetségének főtitkára, a Tanácsköztársaság idején a Vörös Hadsereg politikai megbízottja, Cegléd, majd Kiskőrös városparancsnoka (*Imre Magda*: A Forradalmi Kormányzótanács jegyzőkönyvei, 1919. Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 13a. Budapest, 1986. 354.).

14 Kiskőrös monográfia 362.

15 Kiskőrös és Járása i. m.

16 *Váry Albert*: A vörös uralom áldozatai Magyarországon. Budapest, 1922.

17 Végh Miklós, Gál József, Zombori Endre, Nagy Kálmán, Klósz Dezső.

18 *Váry* i. m. 85.

Braun Mór és Mikula György kivételével sikerült az egész társaságot kézre keríteni. Kiskőrösről és környékéről 33 tanú ment el a tárgyalásra beszámolni a rémtettekről. Szenohradzki Pálné elmesélte, hogy amikor annak idején a férje holttestét kérte Lévaítól, az durván letorkolta: „[...] majd akkor vágatom le az urát az eperfáról, ha maga idehozza nekem a sógorát, Valach Istvánt! Addig az ura holtan is lógni fog a fán!”<sup>19</sup> A május végén meghozott ítéletben Lévai Oszkárt, Végh Miklóst, Klósz Dezsőt gyilkosság bűntett miatt kötél általi halálra ítélték, Peczkai József és három társa 12 év fegyházra kapott, Peczkainé dr. Telek Ilonát ebben az ügyben felmentették, de más esetek miatt fogva tartották. A halálra ítélték kegyelmi kérvényt adtak be, Horthy azonban csak Klósz Dezsőnek kegyelmezett meg. Lévai Oszkárt és Végh Miklóst két másik társukkal 1920. szeptember 9-én a budapesti gyűjtőfogház udvarán felakasztották.<sup>20</sup>

A „*parasztforradalom*” három kiskőrösi vértanújának, Spang Józsefnek, Szenohradzki Pálnak és Kuttyifa Jánosnak a holttestét 1919 júniusában nem az evangélikus temetőbe, hanem annak szélső árkába hantolták el, sekély sírba. A lakosság a megfélemlítés után nem merte újratemetni őket, csupán valamennyi földet hordtak a területre, ahol ezután három kis halom jelezte hollétüket. Már a következő évtől minden évfordulón megemlékezéseket tartottak a síroknál, s éveken keresztül gyűjtöttek egy méltóbb emlékműre, mely azonban pénzhány csak 1928 nyarára készülhetett el. Ekkor ünnepélyesen újratemették őket, immár méltó körülmények közt, majd felállították a ma is létező fehér obeliszket.<sup>21</sup> Emléknapjuk minden évben a június 24-éhez legközelebb eső vasárnap lett, 1945-ig rendszeresen meg is tartották, utána először betiltották, majd feledésbe merült.

Volt azonban az újratemetésnek egy kellemetlen kőjátéka is. Az exhumálást végző sírásók ugyanis a síremlék betonkeretének kialakításakor csontokra akadtak, de nem a megjelölt helyen. Később kiderült, hogy Spang József főhadnagy maradványai voltak azok, mivel gyilkosai annak idején nem sírt, csupán egy gödröt ástak neki, oda lökték bele, amikor pedig a lakosok a halmokat kialakították, az övé egy kicsivel távolabbra került. Kiásták és félretették őket, s mivel esteledett, hazamentek, otthagya mindent őrizetlenül, a hatóságokat is csak másnap értesítették. Ők, amikor kérkeztek a vizsgálatra, meglepődve tapasztalták, hogy addigra a koponya eltűnt. A korszak emberében élt még a régi világ babonás néphite, s akadt egy olyan felfogás, miszerint, ha valaki galambjait emberkoponyából itatja meg, azok a madarak többé nem hagyhatják el a házat, ahová tartoznak. Ez volt legalábbis a találgatás, hogy miért vetemedhetett valaki arra, hogy ilyen dolgot műveljen. Szerencsére a csendőrség erélyes fellépése miatt az illető, aki eltulajdoní-



*Kirándulók az 1919-es vértanúk emlékművénél 1929-ben*

19 A Peczkai ügy tárgyalása c. rövid hír. Kiskőrösi Hírlap – Politikai, társadalmi, és közgazdasági hetilap, 1920. máj. 16. 4.

20 Bella Tibor Zoltán–Szedmák Tamás–Turán István: Kiskőrös története. Kiskőrös Kultúrájáért Egyesület, Kiskőrös, 2018. 195.

21 Kavarodás az ellenforradalmi vértanúk síremléke körül. Kiskőrösi Hírlap – Politikai, társadalmi és közgazdasági hetilap 1928. júl. 14. 1.



Az 1919-es emlékmű a 2000-es években

az idős válaszadók sajátos képet társítottak hozzá: az „aradi vértanúk” emlékművének neveztek. Akkorra ugyanis az egykori '19-esek kultusza már végképp kiveszett a köztudatból, így ők más vértanút az aradiakon kívül megnevezni nem tudtak.<sup>23</sup>

Az események 100 éves évfordulója alkalmából Kiskőrös Város Önkormányzata az emlékművet felújította, majd 2019. június 25-én ünnepélyes keretek között újraavatta. Az emlékező beszédet Romsics Ignác történészprofesszor, akadémikus tartotta.

*Turán István*

## Nagy Jenő lovászpatonai plébános, a vörösteror áldozata

Nagy Jenő lovászpatonai lelkipásztor egyike volt annak a 497 áldozatnak, akiket 1919-ben a kommunista terror elpusztított, s akiknek 1936-ban Budapesten a Vértanúk terén emlékművet állított az utókor. Ez az emlékmű ma már nincsen meg, nem is állt a helyén sokáig. Köveit elhordták a politikai változások viharai. Emléke azonban 100 év után is él, és példát mutat Lovászpatonra hívő és hitetlen lakóinak.

Halálának 100. évfordulóján, 2019. augusztus 4-én koszorúzást tartottak a falu temetőjében a plébános sírjánál, ünnepi szentmisén emlékeztek a templomban, márványtáblát avattak, és a Lovászpatonai Irodalombarát Szakkör előadásában bemutatták életpályáját, mártírhalálának történetét.

Nagy Jenő Rábacsanakon 1886. március 11-én hívő katolikus családba született, amely több lelkipásztort és kántortanítót is adott az anyaszentegyháznak. Tudomásunk van Rőjtökmuzsajon és a Győri Egyházmegyében lévő Egyeden szolgáló paptestvéreiről is.

<sup>22</sup> Uo.

<sup>23</sup> Ma is élő szájhagyomány Kiskőrösön.